

Piedad Bonnett

Wat geen naam heeft

Vertaald uit het Spaans door
Aline Glastra van Loon

Ambos|Anthos
Amsterdam

I. Het onherstelbare

We zoeken een plek om te parkeren en vinden die op zo'n vijftig meter afstand van het oude, solide maar saaie gebouw van vijf verdiepingen, bijna aan het einde van 84th Street tussen 2^a en 3^a, een van die typische New Yorkse straten van de Upper East Side, traditioneel en bijna altijd rustig ondanks de vele winkels op de benedenverdiepingen. Uit de kofferbak halen we twee grote koffers, licht omdat ze leeg zijn. Als door eenzelfde gedachte gedreven blijven we stilstaan voordat we de voordeur bereiken en kijken omhoog, alsof we berekenen hoe hoog het is naar de vierde verdieping, waar we naartoe moeten. Camila opent de voordeur en we staan in de ruime, sombere hal – een van die ruimtes waarin het geringste geluid een echo geeft – met de granieten trappen, dezelfde die ons eindeloos leken toen zij, Renata en ik, beladen met allerlei spullen, er enthousiast en hijgend op en af liepen. Nu is er daarentegen iets verkrampts in ons zwijgen, in de manier waarop we bedaard en tegelijk ongeduldig de treden beklimmen waar het metaal van de kofferwielletjes tegen rinkelt.

Pamela laat ons binnen en begroet ons met een stevige omhelzing en met haar mooie glimlach die zelfs door het verdriet niet kan worden versomberd. Nadat we enkele woorden hebben gewisseld lopen we de keuken en het zitkamertje door en gaan langzaam de kamer in. Het eerste wat mijn ogen registreren is het enorme open raam, en daarachter de brandtrap die op de straat uitkomt. Met een korte blik om me heen neem ik alles in me op: het keurig opgemaakte bed, het bureau vol boeken, de schriften die het nachtkastje in beslag nemen, het geruite colbert zorgvuldig over de stoel gehangen. Enkele seconden zeggen we niets, doen we niets, hoewel we inwendig overspoeld worden door een stortvloed van gevoelens. Dan doet Camila de kast open en zien we de schoenen op een rij, de truien en T-shirts keurig opgeborgen. Het is de kamer van iemand die netjes, nauwgezet en schoon is. Terwijl we verward korte zinnen wisselen die efficiënt willen zijn, verdelen we onderling de ruimtes om de taak te kunnen uitvoeren die ons hierheen heeft gevoerd. Niemand huilt: als een van ons in tranen zou uitbarsten, zouden de anderen erdoor worden meegesleurd.

Ik heb heel even het gevoel dat we met onze aanwezigheid inbreuk maken op iemands privéruimte; maar ook, op een gruwelijke manier, dat we op een *toneel* staan. Ik vraag me af wat hier gebeurd is in de laatste twintig minuten van Daniels leven. Voerde hij misschien een laatste, gespannen, wanhopig, verdrietig gesprek met zichzelf? Of werd zijn helderheid van geest verduisterd door een leger van schaduwen?

Kijkend naar dit sobere vertrek, waar elk ding zijn func-

tie vervulde, betekenis had, herinner ik me de dichtregels van Wisława Szymborska die ik jarenlang met mijn studenten heb gelezen en die voor dit moment geschreven lijken te zijn:

Het leek niet alsof deze kamer geen uitgang had,
want er was een deur,
of dat ze geen enkel uitzicht bood,
want er was een raam.

De bril om in de verte te kijken lag op de vensterbank.

Een vlieg zoemde, dus die leefde nog.

Jullie denken ongetwijfeld dat althans de brief iets ophelderde.

En als ik jullie nu eens vertelde dat er helemaal geen brief was,

dat wij, zijn vele vrienden, allemaal pasten

in een lege envelop die tegen een glas was gezet?

Ik doorzoek de boeken en de schriften een voor een. Diep in mijn hart hoop ik dat er een dagboek tevoorschijn komt, een persoonlijke noot. Maar het zijn alleen kritieken of collegeaantekeningen, geschreven in een klein, dicht, minutieus handschrift. In zijn rugzak vind ik het kaartje dat ik hem twee dagen geleden stuurde, samen met een bankbiljet, en waarop staat *om iets leuks te doen. Van je ma, die van je houdt*. Camila trekt de laden van de commode open en haalt er overhemden en sokken uit. In een sok treft ze een rolletje dollars aan, daar verstopt om ze veilig

te stellen voor een mogelijke indringer. Dan maakt Rafael, mijn man, ons opmerkzaam op iets dat hij zojuist heeft ontdekt: op het bureau, keurig naast elkaar, liggen het horloge, de portefeuille, de iPod en de mobiele telefoon. De tranen schieten ons in de ogen.

Als we vertrekken, nu met volle koffers, gaat de deur van het naastgelegen appartement open, en twee stokoude vrouwtjes, die duidelijk hebben gewacht tot ze ons hoorden om naar buiten te komen, geven ons een bosje bloemen met een kaartje en omhelzen ons, ontroerd. Op dat moment verschijnen er op de overloop van het trappenhuis een man en een vrouw met een jongetje; ze blijven verlegen staan. Zijn wij familie van de student die zich gisteren van het leven beroofde? Ook zij vinden het heel erg. De jonge, blonde vrouw, die een aardig gezicht heeft, vertelt dat ze daar was op het uur van de tragedie en dat ze hem heeft horen rennen. Mijn dochter Camila reageert verbaasd: 'Je hoorde hem rennen? Waar was je?' In haar appartement, op de bovenste verdieping. Daar hoorde ze snelle voetstappen op het dak. Dan is alles eindelijk duidelijk: het open raam, de brandtrap die doorloopt tot het dak van het gebouw.

Daniel stierf in New York op zaterdag 14 mei 2011, 's middags om tien over één. Hij was net achtentwintig geworden; hij studeerde aan de Columbia University waar hij sinds tien maanden een masteropleiding volgde. Renata, mijn oudste dochter, stelde me twee uur daarna telefo-

nisch op de hoogte, met vijf woorden waarvan het eerste, dat ze aarzelend uitsprak omdat ze zich bewust was van de ontzetting die het bericht aan de andere kant teweeg zou brengen, uiteraard *mama* was. De vier andere maakten, zonder omhaal of leugens om bestwil, gewag van de gebeurtenis, van het simpele, naakte feit dat iemand van wie we ontzettend veel hielden voorgoed is heengegaan, ons nooit meer een blik of een glimlach zal schenken.

Bij dergelijke tragische en totaal onverwachte gebeurtenissen plaatst de taal ons in een werkelijkheid die het brein niet kan bevatten. Voordat ik mijn dochter kan vragen naar de details, me kan verdiepen in het hoe en wat, laten de woorden me een- en andermaal in de steek door een kleine, zinloze woedeaanval. Maar de feiten zijn onweerlegbaar: ‘Daniel heeft zelfmoord gepleegd’ kan alleen dat betekenen, het duidt alleen een gebeurtenis aan die onomkeerbaar is in de tijd en de ruimte, die niemand kan veranderen met een metafoor of een ander verhaal.

Daniel heeft zelfmoord gepleegd, herhaal ik telkens weer bij mezelf, en hoewel ik weet dat mijn taal datgene waar geen taal voor is nooit zal kunnen uitdrukken, ga ik vandaag opnieuw koppig de woorden te lijf in een poging tot op de bodem van zijn dood te duiken, het stilstaande water in beroering te brengen om te zoeken, niet naar de waarheid, die niet bestaat, maar om de gezichten die hij bij leven had te laten verschijnen in de aarzelende weerkaatsingen van de donkere oppervlakte.

Je zoon is dood en je moet een koffer pakken om op reis te gaan naar de plek waar zijn lichaam je wacht. En dat doe je. Iemand helpt je, zegt een zwarte broek, zegt je kunt de schoenen beter in een zak doen. Er is drie uur verstreken, drie uur van een tijd die al op weg is naar zijn einde, en jij bent niet flauwgevallen, niet op je knieën op de grond gezakt en evenmin wankel je aan de rand van de duizeligheid of de waanzin. Nee, je bent, zoals de handboeken over rouw dat noemen, in een toestand van shock of afstomping. Je verdriet, dat van de eerste minuten na het bericht, is veranderd in kille verbazing, in verbijstering, in een acceptatie die lijkt op de toestand die optreedt wanneer we de operatiekamer binnen gaan of wanneer we constateren dat we het vliegtuig hebben gemist waarmee we naar een verre stad zouden vliegen. Je probeert te denken aan kousen, aan pyjama's, aan medicijnen, en je herhaalt in je hoofd, bij jezelf, de woorden die je zojuist hebt gehoord terwijl je wenst dat iets lichamelijks je uit de verbijstering haalt: een huilbui, een koortsaanval, een kramp, iets wat deze kalmte komt vernietigen die zozeer lijkt op de leugen, op de dood zelf. *Ik heb een sjaal voor je ingepakt, zegt de stem. Prima, bedankt.*

Het leven van alledag pleegt hard te zijn. Op het vliegveld, voor middernacht, worden we door de medewerker van de luchtvaartmaatschappij nors ontvangen. Waarom melden we ons zo laat bij de balie? We leggen hem uit dat onze zoon enkele uren geleden is overleden, dat we met

de laatste vlucht reizen en de enige vrije plaatsen met veel moeite hebben kunnen bemachtigen. Zonder ons een blik waardig te gunnen snuffelt de man in onze paspoorten met het wantrouwige gezicht van zovelen in dit land voor wie wij, hun landgenoten, altijd schuldig zijn. Ik kijk naar zijn plumpe handen en zijn slecht geknipte nagels, de pink getooid met een protserige gouden ring met een steen, zijn opeengeklemd lippen, zijn gefronste voorhoofd dat geen enkele verandering laat zien nadat hij onze verklaringen heeft aangehoord. 'Opschieten,' mompelt hij. En dat is alles wat hij zegt.

Ik moet slapen, zeg ik bij mezelf, want wat ons te wachten staat is zwaar, slopend. Maar dat is niet zo eenvoudig. Ten eerste, omdat de gedachten niet tot rust komen, die zoeken in mijn hoofd als een hommelmot die in een puntzak gevangen zit. Ten tweede, omdat ik herstellende ben en nog pijn heb van een operatie die ik nauwelijks een week geleden heb ondergaan.

Ooit schreef ik dat in de lucht 'de tijd uitdijt als een tussenzin', en nu, tijdens deze vlucht van zes lange uren met flitsen van visioenen, stel ik vast dat het zo is. Het allesoverheersende gevoel is dat van bevreemding, van ongelooft: kan ik degene zijn die op weg is om haar zoon te begraven?

Ja, *Piedad*. Het is een feit. Het is gebeurd. En nooit hebben zulke exacte woorden me zo onwezenlijk geleken.

Met de weinige gegevens waarover ik beschik recon-

strueer ik in mijn hoofd de omstandigheden, zij die van elke dood een unieke gebeurtenis maken, maar meer dan dat in dit geval, want Daniel is niet vredig in zijn bed gestorven, versuft door verdovende middelen, zoals we allemaal hopen te sterven, maar hij is van het dak van een gebouw van vijf verdiepingen gesprongen om op het asfalt te pletter te vallen.

Ik probeer te denken aan de strijd die hij moet hebben gevoerd tussen het verlangen om er een eind aan te maken en zijn angst, en ik vraag me af of het een impulsieve, onbezonnen daad betrof of daarentegen een zelfmoord met voorbedachten rade, door deskundigen een *balanszelfdoding* genoemd. Was hij voordien naar het dak geklommen om het terrein te verkennen? Waar dacht hij aan toen hij sprong? Wat voel je als je springt? Verlies je je bewustzijn? Zijn wij die van hem hielden in de laatste uren door zijn hoofd gegaan? De vragen komen op en zijn onmiddellijk verdwenen, overwonnen, verslagen.

‘De waarheid is een warboel,’ schrijft Javier Marías.

Hoog in de lucht, in de nachtelijke duisternis, word ik onverbiddeijk overvallen door de beelden. Beelden van leven, beelden van dood. En ik beleef opnieuw Daniels geboorte in het water, het flauwe licht van de kraamkamer, de muziek, het kleine lijfje dat nog vastzit aan de navelstreng en dat voorzichtig op mijn borst is gelegd zodat ik het kan strelen en het nog besmeurde hoofdje kan kussen: een hele scenografie voor een nieuw tijdperk, een

beetje sentimenteel, een beetje kitscherig, gepland om zijn intrede in deze wereld een zachte overgang te laten zijn; en ik denk aan alle tederheid en zorg die door de ontwrichtende schaduwen van de angst en de dood zijn vernietigd.

Terwijl we in zijn kamer zijn en de anderen zich bezighouden met zijn kleding en bezittingen, stapel ik de boeken in de koffer. Plotseling, alsof het toeval zijn eigen codes heeft, blijft mijn blik rusten op de omslag van een boek van Jenny Saville, een van de lievelingskunstenaars van Daniel, met een reproductie van *Reverse*, een schilderij dat een jong, opgeblazen gezicht toont dat zijdelings tegen een glanzende oppervlakte leunt die het gedeeltelijk reflecteert. De penseelstreken suggereren de aanwezigheid van bloed, ook in de halfgeopende mond die iets grotesks uitstraalt. De open ogen zijn afgrijselijk leeg.

Ook vind ik de map met tekeningen en schilderijen die Daniel tijdens zijn hele studietijd consciëntieus maakte en die ik nu op een andere manier bekijk, op zoek naar onthullingen. Ik zie een studie van een vrouw, een pop die tegelijk angstwekkend en obscene is, verscheidene zelfportretten uit 2001, verwarrend, schrijnend; ik zie de lijst van olieverfschilderijen met abstracte motieven, etsen, houtskooltekeningen, acrylschilderijen... Ik ben on-

der de indruk van zijn ingetogenheid, zijn communicatieve kracht, de scherpe grens tussen de gevoeligheid van de onderwerpen en de strengheid van de techniek.

Op zijn achttiende begon Daniel zijn studie aan de faculteit kunsten en humaniora. Al tamelijk lang was tekenen en schilderen zijn passie en daarom nam hij tijdens zijn middelbareschooltijd lessen bij een maestro en volgde hij twee zomercursussen aan The Art Students League in New York.

Op een keer vertelde hij ons, na terugkeer van een van die reizen, op een toon die het midden hield tussen spottend en trots, dat veel van zijn medecursisten, allemaal ouder dan hij, vaak om hem heen kwamen staan terwijl hij schilderde, verbaasd over zijn vaardigheid. Hoewel hij zelf niet helemaal geloofde in zijn talent, begon hij zijn studie met veel enthousiasme. Toen hij op de eerste studiedag thuiskwam lag er echter een ironische glimlach op zijn lippen: een van de docenten, wellicht die van kunstgeschiedenis, had op een theatrale manier de destructieve zin geuit die hij tijdens de vier jaar van zijn universitaire studie onophoudelijk zou horen: ‘Jongelui, vergeet de schilderkunst. De schilderkunst is dood.’

‘Het leven is fysiek.’ Altijd heb ik gehouden van deze versregel van Watanabe. En ook van deze van Blanca Varela: ‘[...] is de lust van de ziel/ die het lichaam is’. Wat ik enkele uren na zijn dood wanhopig begin te missen zijn Daniels handen, zijn wangen die ik streelde met de rug

van mijn hand als ik zag dat hij verdrietig was, zijn voorhoofd dat ik zo vaak kuste toen hij een kind was, zijn door zo veel zon gebruide rug. Zijn eigenheid. Zijn manier van lachen, van lopen, van zich kleden. Zijn geur. Een absurde gedachte achtervolgt me: het universum zal nooit een andere Daniel voortbrengen.

Altijd zal er iemand zijn die tegen me zegt dat we de nagedachtenis aan hem behouden, dat onze zoon op een andere manier in ons leeft, dat we ons moeten troosten met de gelukkige herinneringen, dat hij een oeuvre heeft nagelaten... Maar het echte leven is fysiek, en wat de dood meeneemt is een lichaam en een gezicht die uniek zijn: de ziel die het lichaam is.

Enkele uren na zijn dood werd ik door mijn dochters gebeld met de vraag of ik de donatie van zijn organen toestond. Even huiverde ik bij de herinnering aan zijn lichaam van een sportman, de schoonheid die, reëel of niet, maakte dat ik naar mijn zoon keek met heimelijke trots en verrukking, en ik fluisterde een wanhopig *nee*. Ze maakten me duidelijk dat het een kleingeestig besluit zou zijn, dat iemand die verlangde te leven gered zou kunnen worden met zijn hart, met zijn longen. Toen stemde ik ermee in, en zittend op de rand van mijn bed bereidde ik me voor om degene te woord te staan die mijn verklaring moest opnemen. Het was een vrouw en ze sprak op een toon die sympathiek en tegelijk vastberaden was. Bij een stem stel je je altijd een gezicht voor, en ik

dacht aan een donker gezicht, dat van een corpulente vrouw met grote, medelijdende ogen. Vervolgens luisterde ik kalm naar haar condoleances, de wettelijke formaliteiten, de dank bij voorbaat en, daarna, een onverwachte lijst van organen, die veel meer behelsde dan zijn hart, zijn nieren, zijn ogen.

‘De huid van de rug.’

‘Ja.’

‘De botten van zijn benen.’

‘Ja.’

En met elk antwoord van mij brokkelde Daniel, mijn geliefde zoon, de jongen met de vlezige lippen en de gebronsde huid, verder af. Het leven is fysiek.

Ze delen ons mee dat we minstens drie dagen moeten wachten voordat het lichaam wordt overgedragen aan de begrafenisonderneming, zodat we de lege uren op de meest uiteenlopende manieren vullen, terwijl de ijzingwekkende gedachte bij me opkomt: nu, in handen van de lijkschouwers, is zijn lichaam zijn lichaam niet meer, maar een koud voorwerp dat ontleed wordt. En met dankbaarheid denk ik aan Adam, de man van Renata, het laatste familielid dat Daniel in leven zag en die de moed had mijn dochters de schok van de identificatie te besparen. De prijs daarvoor is dat hij nu voorgoed het beeld van zijn door de dood verminkte gezicht met zich moet meedragen.

Vanuit de keuken in Renata's huis, waar we elke mor-

gen onze koffie drinken, zien we de auto's snel en stil passeren over de snelweg, als in een stomme film. Een melkachtige nevel die gezakt is tot vlak boven de grond spreidt zich uit als een voile die het zicht op de brug en de verre bomen verstoort. Het regent, regent, regent. De tijd lijkt nu voorgoed stil te staan.

Aangezien me een dag voor Daniels dood een literaire prijs is toegekend, komen er onophoudelijk boodschappen binnen op mijn mobiele telefoon die ik een voor een beantwoord, soms met slechts enkele woorden van dank, bijna altijd met de aankondiging van het verschrikkelijke nieuws. Dan komen er weer berichten binnen, deze keer om ons te condoleren. Men probeert het gevoel van onbehagen dat de dood teweegbrengt in woorden te vangen, maar bijna iedereen beklagt zich erover dat woorden ineffectief zijn, dat ze tekortschieten.

We voelen ons echter getroost door die verre groeten, door de omhelzingen die ze bijna altijd betekenen. En die liefdevolle boodschappen verschaffen ons ook een bepaalde dosis bedwelming, voldoende om niet weg te zinken in de wanhoop. Terwijl we urenlang op verschillende plekken in de woonkamer zitten, allemaal verdiept in berichten op onze eigen computer of telefoon, lijkt het af en toe alsof we een absurd toneelstuk opvoeren.

Op Daniels Facebookwall hebben mijn dochters het laconieke bericht geplaatst dat hij zich vrijwillig van het leven heeft beroofd. Het antwoord, massaal en luidruchtig, treurig en sentimenteel, is heel anders dan dat van de persoonlijke berichten. Vergeefs zeg ik bij mezelf dat de verveelvoudigde razernij van de netwerken onvermijde-

lijk is, dat er waarheid schuilt in het verdriet dat al die boodschappen uitstralen; en toch voel ik in die golven van emotie iets wat veel weg heeft van schaamteloosheid.

Volgens een oud Amerikaans gebruik hebben Renata's vrienden eten gebracht dat ze zelf thuis hebben klaargeemaakt. Ze komen bescheiden tot aan de deur en trekken zich onmiddellijk terug, om de privacy van de familiekring niet te verstoren. De koelkast raakt geleidelijk vol gerechten: er zijn taco's, een hindoeschotel, pasta. Ze waken met deze gaven over ons lichamelijk welzijn, voorkomen ermee dat we ons extra vermoeien met huishoudelijke taken terwijl we al zijn afgemat door het verdriet. En opeens merken we dat we chocolade-ijs savouren, een saus, een vers brood, een vis aanprijzen. We leven.

Vanaf het eerste moment zijn we het erover eens dat er geen religieuze begrafenisplechtigheid zal zijn en dat de omstandigheid van de dood niet zal worden verheimelijkt, evenmin als de ziekte die de zelfmoord heeft verhaast. Zijn vrienden, onze familie, de vrouwen die van hem hebben gehouden, zij allen hebben een verklaring nodig voor deze brute, onbesuisde, schijnbaar absurde tragedie en zullen er ongetwijfeld op gesteld zijn de naakte waarheid te kennen. Ook kiezen we voor crematie en besluiten de as niet te repatriëren. De vanzelfsprekende manier waarop we geleidelijk al deze maatregelen nemen, zonder problemen, maakt me duidelijk dat ons gezin bepaalde levensopvattingen deelt. De verdwijning

van een van ons heeft deze ontdekking mogelijk gemaakt.

Via onze gesprekken stel ik ook vast dat we vrij zijn van fetisjisme, bijgeloof, valse sentimenten, en dat we, ten goede of ten kwade, de dood niet zien als een hoogtepunt en een overgang naar een andere plek, maar op de zowel nuchtere als ontroostbare manier waartoe de moderne tijd hem heeft gereduceerd: een simpel, natuurlijk feit, net zo willekeurig als het leven zelf. Het enige wat we nu kunnen doen om die los te maken van zijn animale aard is een afscheidsritueel bedenken dat voldoende schoonheid bezit, dat te maken heeft met Daniel zelf en met datgene waarin wij geloven. En daar bereiden we ons op voor.

We krijgen te horen dat het moment daar is, dat het lichaam zich al in het gebouw van de begrafenisonderneming bevindt, op de prachtige parkbegraafplaats Greenwood, en dat het uur van de crematie naderbij komt.

Het heeft onophoudelijk geregend, maar wanneer mijn man, mijn dochters, mijn schoonzoons en ik aankomen op de parkbegraafplaats wordt het landschap plotse-ling verlicht, hoewel de zon zo flauwtjes schijnt dat het effect melancholisch is. Er zijn geen zichtbare graven. En hoewel de hoge cipressen, de heuvels en de paden ogenschijnlijk noden tot praten over kalmte en vrede, zie ik alleen de diepgewortelde onverschilligheid van de natuur. Haar zinloze orde en haar doelloze schoonheid komen me wreed voor. Was het niet deze zelfde natuur die

Daniels leven verwoestte, het leven dat hij op zo veel manieren trachtte zin te geven?

Als zes ontroostbare, ontredderde wezens lopen we daar tussen de bomen waar nog regendruppels afdruppen. Hoewel de plechtigheid privé is, hebben we ons in het zwart gekleed. We worden ontvangen door een onberispelijke, bescheiden man die zich tactvol maar normaal gedraagt. Het gebouw, dat dateert uit halverwege de negentiende eeuw, heeft een ruime hal en kleine gemeubileerde vertrekken, in een waarvan wij in stilte wachten. Ik beef, diep geroerd, want ik voel de nabijheid van Daniels lichaam, zijn aanwezigheid. Alsof er in het lichaam dat ik me voor de geest haal nog levenskracht zou zijn!

Opnieuw, te midden van de tragedie, gebeurt er iets dat belachelijk en grotesk is: op de dag van mijn aankomst belde de journaliste van een bekend tijdschrift me voor een interview. Ik legde haar voorzichtig uit waarom ik naar New York was gekomen, maar ze leek me niet te horen. Ze herhaalde schreeuwend haar verzoek. Verward hing ik op. De volgende dag herhaalde de scène zich op precies dezelfde manier. Nu wordt voor de derde keer gebeld, als in een komedie, en per vergissing neem ik op, in de veronderstelling dat het de grootouders zijn. Het is dezelfde vrouw. Ik verlies mijn geduld en zeg dat ze niet langer moet aandringen, dat we op weg zijn naar de crematie. De vrouw hangt op, na enkele seconden van perplex stilzwijgen.

Met zachte tred gaan we het auditorium binnen, begeleid door muziek, en nemen plaats voor een soort altaar bedekt met een eenvoudig wit laken. Er wordt niet ge-

snikt of gejammerd: de tranen stromen geluidloos. De begrafenisondernemer vraagt of we wensen dat hij een gebed uitspreekt, want voor alle geloven zijn gebeden beschikbaar. Vriendelijk antwoorden we van niet. Na enkele minuten, zonder dat ik zelf weet waarom, verbreek ik plotseling de stilte en denk hardop terug aan het moment waarop Daniel thuiskwam en de trap op liep en hoe ik vanachter mijn schrijftafel naar hem glimlachte terwijl ik hem onderzoekend aankeek in een poging te zien of hij gelukkig of ongelukkig was. Ik wil met de anderen mijn gevoel delen dat er een einde is gekomen aan onze angst, maar ook aan de zijne. En dan stop ik, want door te zeggen dat hij al tot rust is gekomen zou ik vervallen in een platvloerse gemeenplaats en in een goedgelovigheid die niet past bij de werkelijkheid. Die is veel wreder: Daniel rust niet want hij bestaat niet. Wat wij lieten samenvallen met die naam is opgelost, kan niets meer ondergaan.

Terwijl we de ruimte verlaten, vraagt mijn man met verstikte stem, *waar is Dani*. Mijn dochter wijst op het kleine witte altaar, het laken dat het bedekt. Ik begrijp dat we daar hebben gezeten tegenover zijn stoffelijke resten die rusten in een kist die niet van hout is, maar van een materiaal dat speciaal gemaakt is voor verbranding. (Daniel in een kartonnen doos! zal Camila enkele maanden daarna, als ze het zich herinnert, bedroefd zeggen.) In tegenstelling tot wat ik enkele minuten daarvoor heb gevoeld, zeg ik bij mezelf, huiverend, dat dat mijn zoon niet meer is.

Met aardse geneugten proberen we vaak de dood te bezweren. Na de plechtigheid gaan we naar een restaurant, bestellen om te beginnen een cocktail en verder diverse schotels om te delen. We praten over Daniel, herinneren ons kleine anekdotes uit zijn leven waarvan enkele ons amuseren terwijl andere ons een sereen verdriet bezorgen. We lachen bij de herinnering aan zijn eerste schooldag toen ik, verstrooid als ik ben, hem daarheen bracht in een korte broek omdat ik er niet aan had gedacht dat daar een ander uniform werd gedragen, waardoor hij zich schaamde tegenover zijn klasgenoten. En om de keer dat hij boven op grootmoeders kerststal viel en huizen, schapen en herders meesleurde. Maar we denken ook verdrietig terug aan zijn momenten van verwarring en wanhoop.

Opnieuw regent het, deze keer hard, maar nu voelen we ons beschermd en tijdelijk opgelucht op die sfeervolle plek. Ik denk dat Daniel het hier fijn zou hebben gevonden; dat hij na al die maanden van diepvriesmaaltijden en goedkope hamburgers zijn lippen zou aflikken bij de aanblik van lamskoteletten of een moot heerlijke zalm. Dat hij, als hij ons kon zien, zich zou verbazen over zijn afwezigheid, niet in zijn dood zou kunnen geloven. Hoe zou iemand dood kunnen gaan die zo levend was? Hoe zou iemand als hij, die zo dol was op New York, op het park in de zon, op de concerten en de mooie vrouwen, dood kunnen gaan? En al helemaal niet in dergelijke gewelddadige omstandigheden, hij, die ooit tegen zijn vriendin zei dat in geval van lijden zelfmoord een mogelijk alternatief was, vooropgesteld dat die zacht was, zonder bloed, louter opluchting betekende.